

Mõni ääremärkus terminoloogi töölaualt

Tiina Soon

Eesti Keele Instituudi terminoloogia osakonna juhataja

Termin on moes, seda jätkuvalt ja igapäevaselt. Veel kaks moesõna, milleta päeva ega teemat ei möödu. Terminiks ristitakse slängisõna ja juhusõna, lihtsalt värvikaid väljendeid või päevakajalisi lööksõnu. Mõni neist võib kunagi ehk terminiks saadagi, mine tea. Termin on siiski oskussõna, mingil erialal kasutatav defineeritud sõna või väljend, mille tähendus võib tavakasutusest ka erineda. Definiitsioon on siinkohal võtmesõna. Termin ilma määratluseta on kui alamate ja riigita kuningas. Kuigi mõni koolkond võib öelda, et ikkagi kuningas. Kui termini defineerimine võõristust ei tekita, siis terminoloogi mainimine tekitab tihti ka haritud inimesel segadust.

Eesti Keele Instituudi terminoloogiaosakond on instituudi noorim, loodi alles 2006. aasta veebruaris toona likvideeritud õiguskeelekeskuse baasil. Eelkäija ajast on seniajani töös kaks projekti – tesaurus Eurovoci andmebaasi hooldamine ja arendamine ning sõjanduse, julgeoleku- ja kaitsepoliitika terminoloogia korrastamise ehk NATO-projekt. Esimene neist kujutab endast mitmekeelset eri valdkondi hõlmavat tesaurust, mis sisaldab Euroopa Liidu tegevusvaldkondi käsitlevat terminoloogiat ning mida kasutavad Euroopa Parlament ja liikmesriikide parlamendid. Nüüdseks on Eurovoc meie jaoks taandunud peaasjalikult IT-hooldus- ja arendustöödeks.

NATO-projekt sai hoo sisse 2003. aasta detsembris, kui kaitseministri käskkirjaga määratud terminoloogiakomisjon esmakordselt töökoosolekule kogunes. Nüüdseks on neljatunniseid koosolekuid peetud üle 165. Komisjoni koosseis on mitu korda muutunud, kuigi tuumik on jäänud algusest peale samaks. NATO-projekti võib nimetada esimeseks suuremahuliseks terminiprojektiks, mida on algusest peale püütud ellu viia tänapäevaseid terminitöö põhimõtteid silmas pidades, olgu siis sisulist tööd või korralduslikku poolt arvestades. Muidugi on aastad ja muutuv keskkond siingi korrektsiive teinud, kuid kõige rohkem on seda mõjutanud osalejate kogemuste suurenemine ja teadmishimu, seda terminitöö printsiipidessegi süüvimisel. Ka rahvusvahelisel kogemusel on oma osa, eelkõige NATO Sõjalise Komitee terminoloogiakomisjoni (NATO MCTC) töös osalemisel, mis on andnud kindlustunde, et meie probleemid ei tähenda miskit eestlastele eriomast, oskamatus või saamatust, vaid samade küsimustega maadlevad teisedki, ka suurriigid ja -keeled. Aasta eest korraldasime koos Välisministeeriumi ja Kaitseministeeriumiga NATO MCTC viiepäevase koosoleku Tallinnas ja siis said kõik meie terminoloogiakomisjoni liikmed käia külalisena arutelusid kuulamas, et ise veenduda – meie astume teistega ühte jalga, lähtume samadest põhimõtetest ja vaidleme samade asjade üle. *Sic!*

NATO-projekti kogemust – tugevusi rõhutades, nõrkustele osutades – oleme arvestanud sellele järgnenud terminiprojektides, millest suuremad ja pikemaajalised on Lennuameti ning Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumi algatatud lennundusterminoloogia ning Haridus- ja Teadusministeeriumi haridusterminoloogia korrastamine.

Kuigi Eestis on oskuskeele kujundamisel pikk traditsioon, siis iga uue projekti eel või terminikomisjoni uue liikme tulekul esitatakse ikka samu küsimusi, sest ka saia sööja ei mõtle viljakasvatusprobleemidele. Esimeseks kas või see, millega tegeleb terminoloog. Kas terminitreial, kes on kõikvõimalike valdkondadega – kodundusest kosmosetehnikani – kursis ja vajadusel mõtleb hopsti uue eestikeelse terminivaste välja? Terminoloog on siiski pigem

uurija, kes kogub infot, otsib allikaid ja oskab neisse kriitiliselt suhtuda, võrdleb mitmes keeles terminivasteid, definitsioone ja kontekste, otsib seotud termineid või terminipesasid, analüüsib saadud materjali, konsulteerib konkreetse valdkonna asjatundjatega. Siinkohal tuleb rõhutada mitmust: tihti ei ole spetsialistid isegi argikasutuses olevate terminite osas ühel meelel, rääkimata siis uute terminite nimetamisest. Ses mõttes tuleb igati tunnustada ligikaudu paarikümne terminikomisjoni tegevust, vabast tahtest ja vabast ajast koos käivate komisjonide entusiastlikku tööd. Kõigi meie osalusel tegutsevate komisjonide koosolekuil oleme kogenud spetsialistide tuliseid vaidlusi, mis võivad mõne termini jätta ootele, töösse või lahtiseks koosolekust koosolekusse. Või jõutakse suure vaevaga kompromissile, mis kedagi õigupoolest ei rahulda ning mõne aja pärast võetakse ikka sama teema üles. Sestap ei maksa imestada, et näiteks NATO-komisjoni algusaegadel jõudis komisjon ühel koosolekul heaks kiita ligi sada eestikeelset terminivastet, aga kogemuste kasvades on juhtunud, et neli tundi kulub viies terminis kokkuleppimisele.

Lisaks termineile tuleb komisjonidel tegelda ka definitsioonide sõnastuse täpsustamisega, mis on seda aeganõudvam, mida rohkem see omakorda sisaldab uusi termineid, millega tuleb samuti tegelema hakata. Aga mõiste selge ja täpne piiritlemine on terminitöös sama oluline kui täpse vaste leidmine. Seda kiputakse tihtilugu, eriti töö algusajal, alahindama või kahe silma vahele jätma. Nagu sedagi, et ka vaevaga koostatud definitsioon võib imekiiresti vananeda, sest maailm ja mõisted muutuvad.

Võib tunduda, et oleme definitsiooni troonile tõstnud ja seda ülemäära tähtsustanud, sest termini loomisel peab ikka mõiste selge olema. See kõik on õige, aga siiski üks näide. Oma valdkonna tippspets küsis komisjoni koosolekul, et mõiste on ju selge, mis me nende definitsioonidega jändame. Paraku on töö käigus ilmnenud, et üldjuhul on mõiste selge, aga mitte alati ja mitte kõik ei saa sellest ühtmoodi aru. Meie spetsialistid on oma hariduse omandanud eri aegadel, eri riikides, eri kultuurides, kus mõistetakse eri asju eri viisil. Teiseks pidagem silmas ka sõnastiku või terminibaasi tarbijat, kellele on mõiste piiritlemine hädavajalik, et ta üldse miskit aru saaks.

Iga terminiprojekti idee tärkamisel soovitame eestvedajail kõigepealt läbi lugeda Tiiu Ereli „Terminiõpetuse“, põhjaliku, ilusas selges eesti keeles kirjutatud käsiraamatu igale terminitööga tegelejale. Väidetavalt on see läbi müüdud, aga viimane otsing kahe suurema raamatukaupleja kodulehel andis õige suuna kätte nii Tallinnas kui ka Tartus.

Termin sünnib harva ühe inimese peas, saati siis terminoloogi kabinetiüksinduses. Koostöö konkreetse valdkonna spetsialistidega on vältimatu, terminoloogi uurimistöö on aga hindamatu abivahend, et terminikomisjon saaks tõhusalt oma tööd teha. Üldiselt on spetsialistid sedavõrd oma argitööga koormatud, et neil ei jätkugi aega sellelaadse info kogumise ja analüüsiga tegelda. Kui komisjoni koosseisu on kaasatud terminoloog ja keelekorraldaja, siis on see pool võitu. Kuigi komisjoni on enamasti kutsutud ühe valdkonna eri harude tunnustatud asjatundjad, siis oleme igas komisjonis täheldanud, et ka tosina spetsialisti teadmistest võib üpris tihti väheks jääda ning tuleb pöörduda veel kitsamat spetsialiteeti omavate praktikute poole. Või siis sootuks teise valdkonna esindajate poole. Nii oleme NATO-komisjonis kutsunud oma koosolekutele ja küsinud nõu logistikuilt, arstidelt, luurajailt, juristidelt, lendureilt. Kuigi terminoloog on oma väljaõppe poolest võimeline süvenema mitmesse valdkonda, on siingi palju kasu spetsialiseerumisest. Nii ei tegele meiegi osakonnas kõik kõigega: haridustemasse on sisse elanud üks terminoloog, sõjanduse ja lennundusega tegeleb teine, kolmas on spetsialiseerunud euroterminoloogiale.

Kui terminoloog on terminikomisjoni töösse kaasatud, siis lisaks sellele, et ta valmistab komisjoni jaoks ette terminiloendid, kuhu koondab oma eelneva uurimistö, jääb tema kanda ka tehniline töö terminibaasiga. Tihti puhkeb mõttevahetus, kas peab välja andma paberile trükitud terminisõnastiku, mida saaks müüa, või on asjakohasem esikohale seada internetis kõigile kättesaadava terminibaasi loomine. Tõepoolest, suurepärasest terminist, õigest ja täpsest, pole suurt kasu, kui see peidab end kellegi peas või sahtlis. Termin peaks ennekõike olema otsitav ja leitav ehk hõlpsasti kättesaadav. Terminibaasi eelis on peale kättesaadavuse ka paindlikkus. Paberikandja on trükikojast tulles enamasti juba ajale jalgu jäänud, sama moodi nagu uus arvutiprogramm. Internetis elav terminibaas on aga pidevas muutumises, sest kõik täiendused ja parandused saab kiiresti avalikuks teha. Pealegi lubab internet kähku tagasisidet anda ja päringuid esitada. Seegi on üks terminibaasi elujõu näitaja, sest tuntuse suurenedes kasvab päringute hulk, mis omakorda osutab tarbijate vajadustele. Muidugi, aegajalt tuleb terminoloogidel vastata ka tõlkeprobleemidele, enamasti aga tuleb päringu esitajalt paluda kas definitsiooni või konteksti, kus küsitud termin esineb. Peab ju päringule vastaja kõigepealt tuvastama valdkonna, kust termin pärit.

Interneti ja terminibaasi poolt hääletab kindlasti lõviosa tarbijaid: lisaks spetsialistidele vajavad selle teenuseid tõlkijad, tudengid, ajakirjanikud, toimetajad, ametnikud, teadustöötajad jpt, kelle jaoks otsingu kiirus ja paindlikkus on esikohal. Kes aga vaatab paari- kolme terminit nädalas, too ei pea paljaks riulini jalutada ja raamatut sirvida. Näiteks tõlkijail või toimetajail kindlasti nii laialt aega käes pole. Ikkagi 21. sajand.

Kättesaadavuse kohta veel näide Kanada terminibaasi Termium kohta. Aastaid ostime igal talvel sellele ligipääsuõigust, sest tegemist on väga mahuka ja kontrollitud infot sisaldava baasiga. Mullu sügise hakul laekus tellijaile teade, et nüüdsest on Termium kõigile tasuta ligipääsetav ja nelja kuu ettemaks tagastati. Ka Eesti Keele Instituut on ses osas tervitatavat eeskujut andnud, tehes õigekeelsussõnaraamatu (ÕS) ja eesti keele seletava sõnaraamatu (EKSS) tasuta kasutatavaks ning igal kirjatöoga tegelejal peaks need lausa püsikasutuses olema. Ja ÕS, EKSS ning eesti keele käsiraamat pole ainukesed tasuta infoallikad, mida instituut pakub. Tasub kodulehel keelekogude alt otsida.

Tasuta kättesaadavate, kontrollitud vastete ja definitsioonidega terminibaaside tekkele saab riik kindlasti palju kaasa aidata. 2008. aasta alguses algatas Haridus- ja Teadusministeerium riikliku programmi eestikeelse terminoloogia toetamiseks aastail 2008–2012. Kahjuks langes HTM-i üleskutse teistele ministeeriumidele algatada terminiprojekte ühte majanduslangusega, kui eelarvekärped juba kõiki valusalt puudutasid. Ent mõte iseenesest on väärt, et paremate aegade saabumisel uuesti päevakorda võtta. Ministeerium on eeskujut näidanud, rahastades haridusterminite sõnastiku ja leksikoni koostamist.

Enamjaolt tegeleme inglise-eesti keelesuunaga, ent haridusterminoloogia korrastamisel lähtutakse eestikeelseist termineist ja määratlustist ning otsitakse neile adekvaatseid võõrkeelseid vasteid inglise, saksa, soome ja vene keeles. Viimane on kindlasti raske variant, sest tuleb pead murda lähtekeele ja sihtkeele mõistevälja üle ning tihti juhtub, et mõistete sisu ei kattu. Sellega oleme kokku puutunud siis, kui näiteks NATO-projekti raames oleme teinud terminihõivet Eesti seadustele, mida plaanitakse inglise keelde tõlkida. Viimane on ju paratamatus, sest Euroopa Liidu ja NATO liikmesus, tegelikult kogu üleilmastumine lausa nõuab, et meie õigusaktid oleksid kättesaadavad, aga ka mõistetavad meie partnereile.

Aga niipea kui hakkame tegutsema eesti-inglise keelesuunal, ähvardab mõistus otsa lõppeda. Kõigepealt on raske leida seaduses kasutatud terminite määratlusi, et neid võrrelda sihtkeele

omadega, sest pelgalt kõhutunde järgi ingliskeelse vaste valimine võib teksti muuta täiesti arusaamatuks, et mitte öelda jaburaks. Pahatihti ei saa nõustuda ka väitega, et oleme üht või teist võõrkeelset terminit ennegi samas tähenduses tõlkimisel kasutanud. Aastate eest õigusakti kirjutatud väärtermin hakkab rändama tekstist teksti, sest keda siis ikka uskuda kui mitte seaduseandjat ja tema tarkust. Siingi tuleb meelde tuletada, et 2010. aastal oleme märksa targemad kui viie või kümne aasta eest. Nii omadel kui ka võõrastel oleks kergem õigusakte mõista, kui loojad lisaksid neile kasutatud terminid koos definitsioonidega. Mõne eelnõu puhul oleme mõne neist leidnud seletuskirjast, aga pärast seaduseks saamist loetakse ikka seadusteksti ega otsita selle dešifreerimiseks abi seletuskirjast.

Kui moesõnadega sai alustatud ja hiljem pikalt defineerimise poolt räägitud, siis tehkem lõpetuseks õigekeelsussõnaraamatu põhjal märkus moesõna *määratlema* kohta.

määratlema <54>, **määratlema** <50> *defineerima, mõistet piiritlema; ei soovita tähenduses: kindlaks määrama* ▪ Määratelu = määratlus *definitsioon*. Määrateldus = määratletus *defineeritus* [ÕS 2006].